

ORBÁN BALÁZS, A NÉPRAJZKUTATÓ

Orbán Balázs sokoldalú tudományos tevékenységének megfelelő értékelésével máig adós a tudománytörténet. Elsősorban néprajzi irodalmunkat terheli mulasztás, holott épp a néprajztudomány számára nagy jelentőségű Orbán kutatómunkássága. Kelemen Lajos és Bányai János¹ méltatták ugyan — ha nem is kimerítően, de szakavatott tollal — munkássága történet- és természettudományos vonatkozásait, a néprajzkutató Orbán Balázs azonban még nem foglalta el méltó helyét e tudomány szak panteonjában. Nagy igazságtalanság ez már csak azért is, mivel Orbán úttörő néprajzi kutatásainak anyagát az utána jövők felhasználták, s nem egy kutató épp az ő példáján buzdulva, az ő útmutatása, eszméi nyomán indult el.

1

Orbán Balázs 1829. február 3-án született a Székelyudvarhely melletti Lengyelfalván. Az Orbánok a falu régi székely családjai közé tartoztak. Kiemelkedésük a XVI. század elején kezdődött, a fejedelemség idején folytatódott s Mária Terézia korában még a bárói címet is elnyerték. Ennek ellenére a kevés birtokú, többnyire sokgyermekes Orbánokat a környékeliek csak „szegény bárók“-nak nevezték. A családi hagyomány azonban számon tarthatta azoknak az elődöknek egész sorát, akik szabadságharcosokká lettek (Thököly vagy Washington seregében), a közösség javára anyagi áldozatot hoztak (a falu egyházának és iskolájának segítése) vagy ismert literátus, tudós emberekké váltak.²

Az ifjú Balázs egyéniségének alakulására azonban, e hagyományok mellett, nevelkedésének körülményei voltak döntő befolyással. A székelyudvarhelyi római katolikus gimnáziumban töltött évek idején legkedvesebb

¹ Kelemen Lajos, *A történetíró Orbán Balázs*. Ki volt Orbán Balázs? Székelykeresztúr, 1929. 25–28. — Bányai János, *A geográfus Orbán Balázs*. Földrajzi Közlemények 1940. 8–17.

² Az Orbán-család történetére lásd Persián Kálmán, *A lengyelfalvi Orbán-család bárói címe*. Genealógiai Füzetek 1911. 1–12, 33–46. — Sebestyén József, *A lengyelfalvi Orbán család címe*. Uo. 12–15., továbbá Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*. Pest, 1870. V. 14. és Kőváry László, *Első és utolsó találkozásunk*. Orbán Balázs emléke. Szerk. Boros György, Kvár, 1890. 6–7.

tanára a haladó eszméi miatt később annyit üldözött Keresztes Márton volt.³ Mikor aztán tanulmányai folytatására a református kollégiumba került, a diákság lelkes barátja, a szabadság és a demokrácia poétája, Magyarosi Szőke József rektor-professzor is tanárai közé tartozott.⁴ Magyarosi működése következtében az udvarhelyi tanuló ifjúság is korán bekapcsolódott az erdélyi kollégiumok reform-korszakra eső diákmozgalmaiba.⁵ A 15—16 éves Orbán Balázs ekkor teszi első kirándulásait, hogy szülőföldjét megismerje, s első irodalmi kísérleteiről is kollégista korából tudunk. Midőn 1846-ban Szovátán megismerkedett Dósa Dániellel és Kövály Lászlóval, már „ismert írójelölt” volt.⁶ E fiatal írókkal való kapcsolat Orbán egész további életére messzemenő jelentőségű. Dósa hatására fogan meg benne az elhatározás: vándorbotot vesz kezébe s bejárja szülőföldjének minden zugát, hogy alaposan megismerhesse.⁷

Terve megvalósítására azonban csak 12 évi külföldi tartózkodása után kerülhetett sor. Ugyanis 1847-ben az anyai örökség átvételére Konstantinápolyba induló szüleit maga is elkísérte, s az örökség átvételével járó különféle nehézségek, majd a magyar szabadságharcban való részvétele s az ezt követő száműzetés hosszú időre visszatartotta a hazajöveteltől.

A kényszerű távollétet azonban Orbán alaposan kihasználta: politikailag képezte magát, gyarapította nyelvismereteit, tudományos felkészültségét s kutatómunkát folytatott. Bejárta a kultúra nevezetes bölcsőhelyeit: Tróját, Föniciát, Palesztinát, Alsó-Egyiptomot, Attikát és így megismerte e klasszikus helyeket „múlt nagyságuk ragyogó emlékeivel” és „rabláncra fűzött népeivel” egyaránt. Mikor aztán az emigránsok egyik csoportjával ő is Angliába utazott, tanulmányozta a British Museum értékes gyűjteményeit. Itt ismerkedett meg, a magyar forradalom vezérei mellett, a nemzetközi emigráció más — orosz, német, lengyel, francia és olasz — vezetőivel is. Nagy jelentőségű volt a romantikus irodalom óriásával, Victor Hugoval kötött ismeretsége; vele huzamos ideig élt igaz, benső barátságban Jersey szigetén. De különösen nagyra értékelte a februári forradalom szocialista teoretikusának, a „szellemre óriási” Louis Blanc-nak a barátságát; vele a British Museum könyvtárában naponta találkozott és egy asztalnál dolgozott. Blanc akkor a forradalom történetéhez, Orbán pedig keleti utazása leírásához gyűjtött adatokat.⁸ Blanc a módszeres tudományos munkával ismertette meg Orbánt, és egész tudományos szemléletére döntő hatással volt azáltal, hogy fogé-

³ Vö. *A Székelyföld leírása* II. 86.

⁴ Magyarosi Szőke József, *Emlékivek, mely egy torzkép (harikatura) inkább, mint rendszeres életrajz. Magyarosi Szőke József életrajzából. Sz. Udvarhelyen, Tavasz hó 12-én 1856.* (A marosvásárhelyi Teleki Téka kéziratgyűjteményében, Ms. 62.) Orbánról, mint „egykor kedves tanítványáról” többször megemlékezik.

⁵ Vita Zsigmond, *A nagyenyedi Bethlen Kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform-korszak kezdetén.* ErdTudFüz. 170. sz. Kvár., 1943. 7. — Vö. Benkő Samunak a jelen kötetben levő tanulmányával is.

⁶ Kövály, i.h.

⁷ Orbán Balázs, *Utazás Keleten.* Kvár., 1861. Előszó.

⁸ Orbán Balázs, *Külföldi életemből.* Ellenzék 1881. dec. 30. sz.

konnyá tette a társadalmi jelenségek iránt. Hugó hatalmas képzelőerejének, szenvedélyes humanizmusának hatását mindenekelőtt Orbán sokoldalúságában, erős sodrú stílusában ismerjük fel.

Orbán nyomtatásban megjelent első írásai is az emigráció éveiből származnak. A Dósa által szerkesztett *Kolozsvári Közlönyben* különféle álnevek alatt megjelent tudósításai, *Keleti szabad levelei*, a reakció éveiben nagy szerepet játszottak az erdélyi közvélemény ébresztgetésében.⁹ Jórészt még Londonban fejezte be keleti utazásairól szóló terjedelmes művét is; ezt hazatérte (1859) után rövidesen ki is adták.¹⁰ E munkát, mely már sok értékes eredeti tudományos (etnográfiai és történeti) adatot is tartalmaz, az akkori hazai közvélemény elsősorban a belőle sugárzó forradalmi eszmék, lángoló szabadságszeretet miatt becsülte.¹¹ Konstantinápolyba visszatérve fordította le a Szaif Züliázán arab rege-gyűjteményt.¹² Ez újabb tanújele, hogy Orbán egyre határozottabban érdeklődött a népi műveltség kincsei iránt.

Orbán figyelme azonban nem korlátozódott csupán a népköltészeti termékekre. Míg hazai kortársai megállottak a népköltési gyűjtésnél és ennek irodalmi, esztétikai értékelésénél, Orbán felfogása szerint a nép egész teremtő ereje, annak minden példája, emléke érdemes a kutató figyelmére, a tudományos leírásra, ismertetésre. Szerinte e népi teremtő erő érvényre juttatása, továbbfejlesztése egyben a legfőbb politikai feladat is. Valójában Orbán egész életét e népi teremtő erő tudományos feltárásának s politikai érvényesítésének szentelte; ez tette őt egy időben tudóssá és politikussá. E meggyőződés hajtja mindkét tevékenységében példamutató erőfeszítésre, ez teszi munkásságát oly eredményessé. Az emigráció idején előkészített munkáinak megjelenése után mindjárt a kutatómunkához lát. Konkrét terepül saját szülőföldjét, a Székelyföldet választja, s ezt aztán tíz év alatt — diák-kori tervének megfelelően — keresztül-kasul bejárja. Joggal mondhatta ezek után, az országgyűlés harcos, szélső ellenzéki képviselőjeként: „Senki jobban nem ismeri népünk jó és rossz tulajdonságait, mint én, ki évtized óta a szegények viskóinak küszöbét tapodom, a néppel érintkezem és vele érzek.”¹³ S jellemző, hogy a neves népdalgyűjtő unitárius püspök, Kriza János támogatta Orbánt, „a nép barátját” képviselővé választásában,¹⁴ s hosszú éveken át buzdította tudományos munkássága folytatására.

Orbán főművét, a Székelyföld leírását, néprajzi szempontból népmese-gyűjtésének egy 1882-ben megjelent csoportja egészíti ki.¹⁵ Sajnos, minden

⁹ Magyarosi i.m. külön megemlékszik Orbán e cikkeinek lelkesítő hatásáról.

¹⁰ *Utazás Keleten*. Kvár, 1861. I–VI.

¹¹ Id. Daniel Gábor, *Udvarhelyszéki események*. (1897) Orbáuról külön az 1890. évnél. (E forrást a székelyudvarhelyi Rajoni Múzeum kéziratára őrzi.)

¹² *Kelet tündérvilága vagy Szaif Züliázán szultán. Arab rege*. Ali bej után fordította Orbán Balázs. Kvár, é.n. (1861).

¹³ Orbán Balázs, *Országgyűlési beszédek*. II. füzet. Pest, 1875. 31–32.

¹⁴ Id. Daniel, i.m., 1871. évnél.

¹⁵ Kriza János — Orbán Balázs — Benedek Elek és Sebesi Jób, *Székelyföldi gyűjtés*. Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam III. Bp., 1882. Amint a kötet szerkesztői — Arany László és Gyulai Pál — is megjegyzik előszavukban (V. 1.), itt „Orbán Balázs mesegyűjteményéből néhány szép mesét válogattak ki”, nevezetesen öt mesét és hat Krisztus-mondát.

jel arra mutat, hogy mese-gyűjteményének terjedelmesebb, kiadatlan része elpusztult. Ugyanigy még Orbán életében elkallódott néprajzi szempontból is értékes s közlésre Krizának átadott terjedelmes székely táj- és műszó-jegyzéke.¹⁶ Viszont a közelmúltban fedezett föl Gergely Pál a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában egy 41 lapnyi, eddig ismeretlen Orbán-gyűjtést; ez székely népdalokat, balladákat, ráolvasó mondókákat és egy mesét tartalmaz.¹⁷ Nem véletlen, hogy e kéziratok kiadatlanul maradtak. Mert ha a forradalom előtti és közvetlenül utána következő kor népies szelleme serkentőleg hatott a népköltészetre, a népelet és népi kultúra más jelenségei kutatására, gyűjtésére, az 1867 utáni „kiegyezéses” korszak hivatalos tudományszervezése elfeledkezett a népi sajátosságokról s értékekről; a néprajzi tárgyú kéziratok egész serege sülyedt el a különféle kiadók és szerkesztők fiókjaiban. Sok kutatót a túlzott bírálat is végleg elkedvetlenített a néprajzkutatástól.¹⁸ Ez az oka tehát, hogy Orbán, néprajzi gyűjtése kiadatlan részének kallódását látva, a nyolcvanas évek derekától fogva egyre inkább a történeti kutatások felé fordult.¹⁹ A Magyar Tudományos Akadémia is történeti kutatásai elismeréséül választotta 1887-ben levelező tagjává.

A néprajzkutatás — magán kezdeményezésre — már csak Orbán életének utolsó évében szervezkedik, s a Magyarországi Néprajzi Társaság vezetőségébe — a székely szakosztály elnökéül — való megválasztása már késő elismerése néprajzkutatói érdemeinek. A Néprajzi Társaság buzgó szervezője, Herrmann Antal titkár, már csak Orbán hamarosan bekövetkezett halála után méltathatta a nagy elődnek a magyar és erdélyi néprajztudomány megteremtésében való érdemeit. Hermann, a társaság folyóiratában közölt pár soros nekrológon kívül,²⁰ a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékén tartott beköszöntő előadásában és az Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi múzeumának szervezéséről írott cikkében²¹ úgy emlékezik meg Orbánról, mint akinek

¹⁶ E gyűjtemény több mint 1500 a földművelésre, mesterségekre és a természettudományok körébe tartozó műszót s más tájszavakat tartalmazott, pontos hely-megjelöléssel. „Fájdalom, e nyelvkincs a Vadrózsák II. kötetének kéziratával együtt elkallódott, pedig alig hiszem — írja Orbán —, hogy valaki azokat községenként, mint én tevéim, összegyűjthesse.” (Orbán, *A székelyek származásáról és intézményeiről*. Értekezések a történettudományok köréből. XIII. 9. füz. Bp., 1888. 6.) Lehetséges azonban, hogy Kriza e gyűjtést, vagy ennek legalább egy részét értékesítette saját tájszótárában. Vö. *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. XII. Bp. 1911.

¹⁷ Gergely Pál, *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában újabban megszerzett vagy feltárt kéziratokról*. Ethnographia 1952. 208. Az Orbán-kézirat pontos terjedelméről és tartalmáról Gergely Pál akadémiai kutató szíves tájékoztatása alapján van tudomásom.

¹⁸ Elég ha e korszakból az Ipolyi Arnold *Magyar mythológiáját* ért kíméletlen s a szerzőt a néprajzi kutatástól végleg elkedvetlenítő bírálatokra, vagy Kriza János *Vadrózsák* című a néprajzi kutatásról kiadásának elmaradására s az 1868-ban már sajtó alá rendezett anyag elkallódására vagy Pesty Frigyes helynév-gyűjteményének máig kéziratban heverő hatalmas kötetére gondolunk.

¹⁹ Orbán, *Tövis és környéke*. Századok 1886. 309—329. Vö. *A székelyek származásáról és intézményeiről*. Ért. a tört. tud. köréből. Bp., 1888. XIII. 9. füz. 1—30. Jellemző a fentiekre, hogy *A Székelyföld leírása* új kiadásra előkészített kötetein is csak történeti s kevés természetrajzi vonatkozású kiegészítéseket tesz. Erre mutat az Orbán saját kézírásával javított s kiegészített III. és IV. kötet: ez ma Imreh Barna alsórákosi református lelkész tulajdonában van.

²⁰ *Ethnographia* 1890. 256.

²¹ *Erdély Népei* 1898. 4. 14.

fő érdeme van az Erdélyben oly fejlett „ethnographiai köztudat“ kialakításában. Valóban Orbán fő művével, a Székelyföld leírásával²² az erdélyi néprajzi kutatás egyik legjelentősebb úttörője.

2

Orbán nagy művének a kiadóhoz átadott kézírata még *A Székelyföld ismertetése* címet viselte, s az előzetes ismertetések úgy értékelték e művet, mint „a székely népelet és történelem“ könyvét.²³ Ebből is kitűnik, hogy a szerző az anyaggyűjtés feldolgozásának első szakaszában kifejezetten a néprajzi jelenségekre fordította figyelmét. Az 1868-ban megjelent első kötet előszavában is a munkájában érintett tudománysszakok közül a néprajzot a régészet és természetrajz elé helyezi, bár a könyv időközben megváltoztatott címében már a „népisme“ utolsó helyre került. Ez a fordulat tűnik ki a nagyjából esztendőszintű időközökkel megjelenő egyes kötetek néprajzi anyagának arányából is. Míg az első és második kötetben a szorosán vett tudományos ismertetéseknek majdnem a felét teszik a néprajzi vonatkozásúak, a következők néprajzi anyagának aránya egyre csökken a történeti rész javára. Legszenbetűnőbb e fogyatkozás a hatalmas hatodik kötetnél. Az Orbán által új kiadásra előkészített *Székelyföld leírása*-ban is a kiegészítések majdnem kizárólag történeti vonatkozásúak.²⁴

Mindezek alapján élénken rajzolódik elénk az eredetileg uralkodó néprajzi irány fokozatos térvesztése. A néprajzinak induló mű a feldolgozó, szerkesztési és kiegészítő gyűjtőmunka hat éve alatt fokozatosan mind több történeti adattal töltődött fel. Ennek egyik magyarázata kétségtelenül munkamódszerének természetéből következett. Az íróasztali munka ideje alatt Orbán csupán oklevelekkel, történeti munkákkal és természetrajzi irodalommal ismerkedhetett meg, s így ezekből merített adatokat dolgozott fel készülő művében is, mégpedig az egymásután kiadásra kerülő kötetekbe mind többet. Néprajzi szakirodalomról akkor még nem lehetett szó. De a szakbírálat is a történet-régészet területén volt a legigényesebb s a legtöbb biztatást is e téren kapta. Erre vall Torma Károly, Pulszky Ferenc, Szabó Károly s más történész-kortársaival folytatott hosszantartó levelezése is.²⁵

Orbán Balázs tehát a Székelyföld népi sajátosságai megismerésének és bemutatásának szándékával indult falujából útjára. Az ország „legérdekbresztőbb“ része a havasokkal körülkerített Erdély, s ebből is a forgalom-

²² A mű teljes címe: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*. I. Udvarhelyszék. Pest, 1868. II. Csík. Pest, 1869. III. Háromszék. Pest, 1869. IV. Maroszsék. Pest, 1870. V. Aranyoszsék. Pest, 1871. VI. Barcaság. Budapest, 1873.

²³ *Kolozsvári Közlöny* 1868. 52. sz.

²⁴ Vö. 19. sz. jegyzettel.

²⁵ Erre mutatnak a Budapesti Országos Széchényi-Könyvtár irodalmi levelestárának Orbán-levelei (Balassa Iván múzeumigazgató, Budapest, szíves közlése) és Szabó Károlynak az RNK Akadémiája kolozsvári Történeti Levéltárában (volt Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára) őrzött iratai közt található levelei. (Kelemen Lajos szíves felvilágosítása.)

től leginkább elzárt kicsiny Székelyföld — állapítja meg műve előszavában. A kötet első ismertetője is a Székelyföld kutatását azért tartja oly jelentősnek, mivel itt a nagymúltú helyi sajátosságokat „még nem homályosította el a XIX. század kalmár szelleme.”²⁶ A művelődés- és helytörténeti emléktanyag föltárása is valójában e népi sajátosságok, eleven „székely erények” történeti alátámasztását szolgálták. Ugyanígy természeti leírásai is a népeletről rajzolt képhez kapcsolódnak, hisz felfogása szerint a hazát nem az élet nélküli érzéketlen halmok, hanem az azt lakó nép jelenti,²⁷ a természeti „kincsek” csupán a dolgozó nép kezemunkája révén, általa fölhasználva jelentenek valóban értéket.

Ez a szemléleti mód képesíti Orbánt, hogy a székelység történetének közismert nagy mozzanatait mögött föltalálja a történelem alkotója, a nép, kevésbé ismert hétköznapijainak nem oly csillogó, de éppoly jellegzetes eseményeit. A székelység egészét érintő fontos történeti okmányok mellett megismerteti az olvasót az egyes falvak életének alakulására vonatkozó eddig ismeretlen levéltári adatokkal, műemlékekkel és a szájhagyománnyal, regékkel, mondákkal, melyekben már nem is annyira a tényleges történeti mag, mint inkább a nép bennük kifejezésre jutó gondolkozásmódja, felfogása az érdekes. A székely ipar és művelődés hírneves hősei mellé emeli föl a névtelenek egész sorát: Gál Samu bányászt, a hermányi vashánya felfedezőjét, Péter András népköltőt, vagy a borosnyói udvarház művészi kőfaragványait készítő egyszerű molnárt. Gazdag helytörténeti adatközlésével oly nagy — eléggé nem méltatott — szolgálatot tett történeti néprajzkutatásunknak, mint azóta senki más.

Mindez nem jelenti azt, hogy *A Székelyföld leírása* néprajzi munka. Kétségtelen azonban, hogy e vastag kötetekben alig van fejezet, melyet a néprajzkutató ne olvasna érdeklődéssel és tanulsággal, amelyet feleslegesnek tarthatna a székely népelet és a népi kultúra, a népi hagyományok és sajátosságok megértése szempontjából.

Hogy Orbán művében a különféle szaktudományok körébe tartozó adatok szerencsés együttes bemutatása milyen termékenyítő hatással lehet az egyes szaktudományokra, azt a geológus Bányai János vagy a művészettörténész Birbauer Virgil saját kutatási területeiken már megállapították.²⁸ Annál inkább áll ez a néprajzra, melynek oly nagy érintkező felülete van a tudományok egész sorával, elsősorban pedig éppen az Orbán által művelt hely- és művelődéstörténettel, valamint gazdaság- és emberföldrajzal.

3

Céltudatos lelkesedése, munkabírása, alapos terepismerete Orbán számára legjobb kutatóink közt biztosítanak helyet. E tulajdonságainak maga

²⁶ *Kolozsvári Közlöny* 1868. 145. sz. Buzogány Áron (az 1875-ben alakult Székely Művelődési és Közgazdasági Egyesület főtitkára) tollából.

²⁷ Ilyen értelemben választ III. kötete jellegéül egy Kölcsey-idézetet.

²⁸ Bányai, i. m. 8. — Birbauer Virgil, *A Székelyföld templomairól*, Magyarorságtudomány. 1942. 154.

is tudatában volt s ezért is fektette ideje nagyobb részét a gyűjtésre. Úgy számította, hogy az adatok feldolgozására mindig több készséggel akadnak tudósok, mint azok kínos összegyűjtésére. Ilyenformán vált műve a további felhasználásra kínálkozó értékes adatok tárházává. A tudományos munka területén tudatosan vallotta magát „inkább gyűjtőnek, mint alkotónak.”²⁹

Sok évre tervezett kutatóútjára tervszerűen készült. Sokoldalú tudását jól kiválógatott szakkönyvekből egészítette ki s az első a magyar kutatók közt,³⁰ aki az új technikai eszköz — a fényképezőgép — használatában jártasságot szerzett.³¹

Roppant akarateréje győzött a terepmunka nehézségein. Tudta, hogy a művéhez szükséges, eredeti adatokhoz többnyire gyalogösvény vezet. Alig hat év leforgása alatt gyalog, legfennebb lóháton nemcsak meglátogatja a Székelyföld félezer helységét,³² hanem felmászik a harangtornyokba, fölkeresi az elpusztult falvak és erődítmények föllelhető nyomait, a jeles forrásokat és búcsújáró-helyeket, bemerészkedik a barlangokba, leereszkedik a kezdetleges bányákba, bejárja a székely havasok és hegyszorosok minden zugát.³³

Az adatgyűjtés érdeke háttérbe szorít minden személyes igényt. Még élete hatodik évtizedében is a fogadott egylovasszekér csak a város széléig viszi, gyalogosan járja be Torda környékét, elbeszélget minden útjába kerülő földművessel és jegyezgeti közléseiket. Úti eledele: barna kenyér és szalonna; csak Torda környékén egészíti ezt ki még vásári „kofapecsenye” is. Ebédjét forrás mellett, esőben meg valami határbeli építmény fedele alatt fogyasztja el. Ha a munka megkivánta, koplalni is tudott. Ingyen nem fogadott el semmit.³⁴ Volt, hogy úri társasággal indult el a határba, de ilyenkor csakhamar otthagya kíséretét, s egyedül járta be a kijelölt terepet.³⁵ Az éjszákát sátrában, emberi településtől távol töltötte; máskor pásztortanyán, a szabad ég alatt aludt. Faluhelyen úgy igyekezett megválasztani szállását, hogy ne legyen terhére senkinek. Udvarházakban, fogadóknak, lelkészeknél vagy földműveseknél telepedett meg.

Siklódi kutatóútjáról írja: „Mivel itt sem birtokos nem lakik, sem fogadó nincsen, egyenesen a lelkészhez hajtéka, ki hogy szívesen fog látni, előre biztos voltam. Estvére, mint szoktam mindenütt, néhány falu-örögét odakérettem, hogy a falu és a vidék nevezetességei s netalán létező emlékei

²⁹ *Kolozsvári Közlöny* 1868. 133. sz.

³⁰ L. erre Halmágyi Sándor (*Kolozsvári Közlöny* 1868. 56. sz.) és Rómer Flóris (*Archeológiai Értesítő* 1869. 53.) észrevételeit.

³¹ A száműzött Victor Hugo Jersey-szigeti lakásán — itt Orbán 1852–54 táján rendszeres vendég volt — Hugo fiainak, kik szenvedélyes fényképészek voltak, fényképész-laboratóriumuk volt. Vö. Gyalui Farkas, *Teleki Sándor gróf életének regénye*. Budapesti Hírlap 1930. dec.

³² A Székelyföld e tüzetes bejárása eredményeként állapíthatta meg és határolhatta el a nagy terület különböző — történeti, természeti és gazdasági tényezők által kialakított — néprajzi tájait úgy, amint azok művének kötetekre és fejezetekre való felosztásánál is érvényesülnek.

³³ *Orbán Balázs emléke*. 21–22. (Nessenfeld Miklós visszaemlékezése.)

³⁴ Uo.

³⁵ I. m. 9. és id. Daniel, i. m. 1890. évnél.

után tudakozódjam.“ Ezek közül kér reggelre vezetőt is a határ nevezetes helyei bejárására.³⁶ Kedves élményei maradtak fent a földművesek köréből. „Gyakran oly faluban, hol sem birtokos, sem fogadó nem volt, kénytelenítve voltunk egy-egy székely atyafihoz beszállni“ — írja mentegetőzőségeken. hogy a szegényebbek vendégszeretetét is igénybe vette. Ilyenkor „az aszszonyok lebonták a fölepig (mennyezet) felérő díszágyat... s minden óvásunk dacára, hogy mi a szénán-szalmán elhálni is szokva vagyunk, pompás tiszta ágyat vetettek, csörögét és párnásbélest, a szíves vendéglátás ezen emblematikus süteményeit, s más izletes eledeleket hordottak elő, a gazda vendégeit szerencséseltető, reájuk ezer áldást és boldogságot esdő pohárköszöntésekben kifogyhatatlan...“³⁷

Orbán gyűjtése eredményének javát szeretetre méltó szerénységének és megtisztelő kedvességének köszönhette. Közvetlensége nem a néphez „leereszkedő“ vagy a paraszttal „cimboráló“ úré, hanem a nép érdekeivel azonosult igaz baráté, harcos társé volt. Orbán még az idős pásztort is „kegyelmed“-nek szólította, és bizalomkeltő modorára jellemző, hogy a mindig gyanakvó vándorcigányokat is megközelítette.³⁸ Adatközlői elsősorban a falu vénei közül kerültek ki.³⁹ Tordán is, a város történeti hagyományai után érdeklődve, „a város öregeit“ járta el sorban, állás- és rangkülönbség nélkül.⁴⁰ Ha faluhelyt fogadóban szállott meg, az öregekkel szívesen elbeszélgetett egy-egy pohár bor mellett; ezt ő hozatta, de ő maga alig fogyasztott belőle.⁴¹ Az ilyen társas adatközlés alkalmas volt a különféle adatok ellenőrzésére, egymással való kiegészítésére.

Az adatközléseket kis jegyzőkönyvébe sajátos rövidítésekkel, lehetőleg szó szerint, ott helyben vezette be.⁴² Hatalmas fényképezőgépét mindenhol magával vitte. Elmaradottabb helyeken a nép akkor még babonásan félt a lefényképezéstől — ez különösen a népviseleti felvételek készítését nehezítette meg —, ⁴³ másutt épp ellenkezőleg, állandóan kérelték gyorsfényképek készítésére.⁴⁴ Felvételei nem sikerültek mindig a legjobban; ez lehetett egyik oka, hogy az utánuk készült metszetek sem mindig elég világosak.⁴⁵ Kiválóan alkalmazta a terepen való gyűjtés másik fontos technikáját, a rajzolás is. Eddig ismert tollrajzai jó rajztudásról tanúskodnak, helyesen örökítik meg a megfelelő tárgy képét mind a forma, mind az arányok és a szerkezet szempontjából. E rajzok és fényképek alapján készült művének

³⁶ *A Székelyföld leírása* I. 142.

³⁷ I. m. III. 129.

³⁸ I. m. II. 10, 47–49.

³⁹ Lőrinczi István nyug. unitárius esperes (Székelykeresztúr) visszaemlékezése.

⁴⁰ *Orbán Balázs emléke*. 21–22.

⁴¹ Bokor János ny. tanító (Szejkézfürdő) visszaemlékezése.

⁴² *L. Bv. Orbán Jegyzetei* eredeti nyomtatott címkével ellátott kisalakú, zsebben hordható jegyzőkönyvecskéjét a marosvásárhelyi Teleki Téka kéziratárában, Ms. 687.

⁴³ *A Székelyföld leírása* V. 87.

⁴⁴ Így például a baróti hetivásáron „potom áron“ (valószínűleg csak az anyagot fizettetve meg) készített felvételeket az 5t unszolók számára (*Orbán Balázs emléke*. 9.).

⁴⁵ *Archeológiai Értesítő* 1869. 54.

jóformán egész illusztrációs anyaga;⁴⁶ ennek gazdagsága felülmúlta a magyar tudományos irodalomban addig szokásos arányt⁴⁷ s nagyban növelte a mű tudományos értékét és tetszetősségét.

A Székelyföld leírása képanyagának (356 kép) túlnyomó része tájkép, váralaprajz, felirat, városkép, vagy régészeti, művészettörténeti tárgyat örökít meg. Igen nagy forrásértéke van az egész képanyag mintegy hetedrészét kitevő néprajzi vonatkozású felvételeknek is; ilyenek a különböző népviseleti, falu- és vásárképek, lakóházak, kapuk, különböző foglalkozásokra, népi közlekedésre, faragásra vonatkozó képek. Bár a mai kutató hiányolhatja egyes munkaeszközök, bútorok, szabásminták rajzát, a különféle épületek szerkezeti- és alaprajzait, faragások, himzések, szokásjelenetek képét, Orbán illusztrációs anyagának tematikája ennek ellenére is sokkal szélesebb az addig szokásosnál. Ilyenformán a félszáz kép egyedülálló értékű forrásanyag a Székelyföld száz esztendővel ezelőtti népéletére.

Míg az őskori erődök alaprajzainak elkészítésével a közép- és újkori feliratok, stiluselemek és címerek közlésével és leírásával Orbán oly nagy szolgálatot tett a történettudománynak,⁴⁸ sajnálatosan elkerülték figyelmét a népélet tárgyi emlékei esetében az évszámok és szöveges feliratok, holott a székelység közt ezek alkalmazása már akkoriban is gyakori volt.

Nagy érdeme azonban, hogy kutatómunkáját kiterjesztette a helyi levéltári adatokra. És e téren nem elégedett meg csupán a birtokosok és egyházközségek tulajdonában található okmányokkal, az okleveleknek a vezető rétegre vonatkozó adataival, hanem figyelemre méltatta a községek és az egyszerű földművesek levelesládáit, írásos emlékeit is. Ezekből az oklevelekből elsősorban épp a helyi történeti adatanyag, a nép gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténete érdekelte. Így fedezte föl, többek közt, egyik háromszéki földműves régi versgyűjteményében az 1788-i török beütésről szóló históriás éneket,⁴⁹ másutt az értékes történeti néprajzi adatokat tartalmazó *Trenodia Hungarica Uzonról* című verses kéziratot,⁵⁰ Udvarhelyszéken egy régi néprege kéziratát⁵¹ és számtalan más, a székely településekre, közbirtoklásra és jogszokásokra vonatkozó oklevelet. A népi levélgyűjtemények figyelemre

⁴⁶ A IV., V. és VI. kötet képeit kizárólag „szerző fényképei s rajzai után”, az I., II. és III. kötet képanyagát meg a „szerző és Mezei József fényképei és rajzai után” rajzolták és metsztették fára. Ebből is kitűnik, hogy a közölt fametszet-nyomatok pontossága a szerzőn kívül a metszetek rajzolóin és a fametszők lelkiismeretességén is múlott. Ez lehetett egyik oka annak, hogy a kiadási idő folyamán Orbán többször változtatta munkatársait. Így a kiadás öt éve alatt Keleti Gusztáv, Greguss János, Országh Antal, Doby Rezső, Malahovszky Nándor, Bicsérdi János és id. Jankó János rajzolókkal, valamint Ruzs Károly, Morelli Gusztáv s más fametszőkkel dolgoztatott.

⁴⁷ Vö. Sándor József, *Báró Orbán Balázs élete és működése. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 239.

⁴⁸ A címereket elsősorban a műemlékek kormeghatározása szempontjából tanulmányozta (L. pl. *A Székelyföld leírása* I. 178.); Sebestyén József szerint ezért hanyagolt el itt különböző, e tekintetben nem fontos részleteket. (*Ki volt Orbán Balázs?* 38.)

⁴⁹ *A Székelyföld leírása* VI. 72.

⁵⁰ I. m. III. 201.

⁵¹ I. m. I. 189.

méltatásával s a népcéltre vonatkozó okleveles adatok kutatásával Orbán nemcsak kortársait előzte meg, de máig is felül nem múlt példaképe a néprajzkutatóknak.

Saját régebbi és újabb kutatási tapasztalatait összevetve, Orbán szerencsés módon figyelte meg a népcéletben beállott változásokat.⁵²

Külön értéke néprajzi leírásainak, hogy a jelenségekkel kapcsolatban mindig följegyezte — a szövegében kiemelve — a vonatkozó népi elnevezéseket, kifejezéseket is. Ezeket maga is figyelembe vette nem egy következtetésénél, de mindenesetre megmentette a népi kultúra történetének e veszendőbe menő értékes adatait a további kutatás számára.⁵³ Hasonló figyelemben részesítette a helyneveket is. Ezek nyomán elevenül meg könyvében számtalan esetben a falu és népének múltja; a helynevek vezetik a határban elpusztult falvakhoz, régi vásárterekre, búcsújáró helyekre, a település életében fontos események színterére. Gyakran e helynevek alapján következtet a lakosság egykori birtoklási, gazdálkodási módjára. Rendszeres helynév-s részben családnév-kutatása sokban segíti a székely nemzetségi településkép addigi hiányainak kiegészítését.⁵⁴ E módszer eredményes használatán felbuzdulva foglalkoznak azóta néprajzkutatók is helynévgyűjtéssel.⁵⁵

Székelyföldi kutatómunkája idején az erdélyi tudósnak még nélkülöznie kellett a múzeumi gyűjteményeket, holott a múzeumi kutatómunka jelentőségét Orbán — mint láttuk — már külföldi tartózkodása idején felismerte. Innen van, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulásának hírére még az emigrációból az elsők közt siet támogatni a jelentős mozgalmat: 1859-ben eljuttatja az új intézmény címére értékes egyiptomi gyűjteményét (47 emberi és állati múmia stb.).⁵⁶ Hazatérve, székelyföldi útjai alkalmával is több, főként őskori tárgyat szerzett és ajándékozott az Erdélyi Múzeum Egyesületnek, s biztatott másokat is hasonló ajándékozásra.⁵⁷ Nem kis része lehetett a marosvásárhelyi Ipar-Múzeum alapításában. A múzeumot létesítő Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesületnek maga is kezdettől

⁵² I. m. I. 139–140.

⁵³ L. erre vonatkozóan a 16. sz. jegyzet adatait, továbbá *A Székelyföld leírása* II. 148. lapján olvasható következő részt: „Roppant gazdag Gyergyó és Csík tájzavakban is, melyeknek egy nagy gyűjteményét idecsatolandó valék, de amelyet a „Vadrózsák” érdemes szerkesztőjének adtam át, hogy ott illetékesebb helyen közölve, a már megkezdett székely szótárt kiegészítse.”

⁵⁴ *A Székelyföld leírása* I. 35, 41, 183, 187, II. 33, 38, 86, III. 14, 30, 193, IV. 24, 36, 54, 64, 72, 73, 179, 180, 186, 187–8, 213, V. 11, 81.

⁵⁵ Herrmann Antal (1851–1927), az erdélyi néprajzkutatásban Orbán utóda, mindkét erdélyi folyóiratában igyekezett rendszeresen a helynév-közlést. A *Kalotaszeg* 1890. 71. sz.-ban Jankó János foglalkozott a helynév-gyűjtés kérdésével, az *Erdély Népe* 1902, 1903. évfolyamában pedig főként Kelemen Lajos közölt helyneveket. Orbán, Jankó és Kelemen helynév-kutatására, ennek értékelésére s előzményeire lásd Szabó T. Attila, *A magyar helynév-kutatás a XIX. században*. Kvár, 1944. 54. skt.

⁵⁶ A küldemény eredeti jegyzékét a *Kolozsvári Közlöny* 1860. 90. sz. ismerteti nyugtázásként és az önkéntes múzeumi gyűjtők ösztönzésére. Az ekkor küldött tárgyak az RNK Akadémiája kolozsvári Történeli Múzeumában (a volt Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeli Tárában) ma is megvannak.

⁵⁷ *A Székelyföld leírása* III. 96, IV. 35. skt.

(1875) alapító és választmányi tagja volt.⁵⁸ Hasonló szerepe lehet Orbánnak az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület különböző „székely” és „erdélyi háziipari kiállításai” (1886, 1887, 1888) szorgalmazásában és szervezésében. Ez a mozgalom vezetett végül is az EMKE által szervezett Erdélyi Kárpát Egyesület (1891) Néprajzi Múzeumának létesítéséhez.⁵⁹ Torda környéki kutatásai idején, az 1880-as években is felvetette a római kori emlékekből létesítendő helyi „régészeti múzeum” gondolatát, „amelyet megbámulni a világ minden részéről jönnének.”⁶⁰ Fölhívta egyesek, közintézetek és hatóságok figyelmét „a mult időknek oly sokat mondó köbetüi” pusztulására, ezeknek néhol épp szándékos rombolására.⁶¹ Tordai múzeum-alapító terveit azonban már csak később valósította meg egyik fiatalabb tisztelője, a régész és néprajzos Téglás István.⁶²

Láttuk, hogy Orbán terepkutatása idején az estéket levéltári böngészésre használta föl.⁶³ Igen gyakran talált a helyi értelmiség útmutatása nyomán a faluval, vidékkel foglalkozó különböző elfelejtett sajtótermékeket. E nehezen elérhető, de gyakran értékes néprajzi adatokat tartalmazó cikkeket néha szó szerint is közli munkájában.⁶⁴ Forrását az oklevelek és kéziratok, valamint a nyomtatásban megjelent és általa felhasznált cikkek, tanulmányok esetében is mindig pontosan jelzi. Ugyanakkor jogosan várja el, hogy az általa föltárt adatokat mások is rá való hivatkozással használják.⁶⁵

Feljegyzéseit lehetőség szerint naponként rendezte, tisztázta,⁶⁶ s így a téli időszakot otthon jórészt az adatok feldolgozására fordíthatta. A szerkesztési munkát előszeretettel végezte olyan helyen, ahol megfelelő könyvtár és levéltár állott rendelkezésére. Így keleti utazásain gyűjtött anyagát a

⁵⁸ *A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület I. Évkönyve 1876-ra*. Szerk. Buzogány Áron. Bp., 1877. 37.

⁵⁹ Sándor József, *Jelentés az EMKE 25 éves életéről*. Kvár, 1911. 21. — Radnóti Dezső, *Az EKE Múzeum történeti előzményei*. Erdély Népe 1902. 79.

⁶⁰ Orbán Balázs, *Torda város és környéke*. Bp., 1889. 39.

⁶¹ *A Székelyföld leírása* III. 96. — A forradalom leverése idején a történeti emlékek szándékos pusztítására, a Habsburg önkényuralom éveiben meg a műtárgyak Bécsbe való hurcolására említ több adatot. E sajnálatos cselekményeket azonban Orbán nemcsak itthoni viszonylatban fájlalja. Jóval előbb, még egyiptomi utazása idején is helyteleníti a műemlékek védelmének elhanyagolását és azt, hogy ahelyett, hogy a múlt emlékeit helyben létesített múzeumokban őriznék, azokat a gyarmati megszállók természetes környezetükből kiragadják és elhurcolják (*Utazás Keleten* IV. 54.)

⁶² Orbán barcasági kötete még Téglás István (1853—1915) brassói tanári pályája kezdetén jelenik meg; ezt ő már környékbeli tanulmányi kirándulásain tudományos kalauzsként használja. Valójában ezzel kezdődött Téglás régész-néprajzkutató tevékenysége, mely végül — ugyancsak Orbán felhívására — a tordai *Téglás-Múzeum* szervezéséhez vezetett Vö. Orosz Endre, *Téglás István emlékezete*. Erdély 1945. 38. skl.

⁶³ Orbán Balázs emléke. 8, 22 (Nessenfeld Miklós és Csató János visszaemlékezése.)

⁶⁴ I. pl. a gyergyói menyegző (*A Székelyföld leírása* II. 149—151.) vagy a hétfalusi „borica” (I. m. VI. 148—149.) leírásának közlését.

⁶⁵ *A Székelyföld leírása* I. 3. III. 61. — Megjegyzi, hogy Kőváry László *Erdély építészeti emlékei* című munkájában (Kvár, 1866) az ő „csej által” „elsajátított kézírata” alapján közöl különböző vár-leírásokat, a forrásra való hivatkozás nélkül.

⁶⁶ Orbán Balázs emléke. 8.

londoni British Museumban dolgozta fel és Lázár Kálmán értékes könyvtárral rendelkező bencenci kastélyában rendezte kiadásra.⁶⁷ Székelyföldi kutatómunkája éveiben sokat tartózkodott kedvelt nagybátyja, a kuruc szellemű Mikes Benedek sepsiszentiványi udvarházában; itt szép levéltár is állott rendelkezésére.⁶⁸ Szejkefürdői lakásának elkészülte után lehetőleg otthon dolgozott. Itt, szülőfaluja és a székely anyaváros közt feleúton épült házában fejezte be szülőföldjéről szóló hatalmas művét.

4

A Székelyföld leírása a népi teremtő erő emlékműve. Olyan demokrata tudós alkotása, aki a nép alkotómunkájának csodálása közepette is helyes történeti érzékkel különbözteti meg a népi életmód és kultúra életrevaló elemeit azoktól, melyek már a múltéi. A torockói vasbányászat tanulmányozása alkalmával észleli a hanyatlás több, komoly jelét. A bányamunka és bányászélet iránti lelkesedése ellenére a kutató tudós kritikai szemlélete érvényesül leírásában: „A bányászatnak is megvan emelkedő, virágzó és hanyatló korszaka; azok is, mint eszmék s emberek túlélnek magukat...”⁶⁹ A törösvári „kalibások” vándorjuhászatában „egy darab középkort” lát.⁷⁰ Fölismeri a különböző jelenségek egymással való kapcsolatát. A bányászati technika fejlődésének megállása Torockón szükségszerűen vezet a kohászat eszükkenéséhez. Megállapítja a kohók számának apadása és a már észlelhető torockói kivándorlás jelensége közti összefüggést.⁷¹ Fölfedi a Székelyföldről Moldvába, majd Bukarest irányába tartó kivándorlás gazdasági-társadalmi rugóit⁷² és az ellenkező irányú népáramlás, a Székelyföldre való betelepülés mozzanatait.⁷³ Rámutat arra is, hogy a vasúthálózat kiépültével Hétfaluban a régi szekeresség helyett új foglalkozás indul fejlődésnek, a későbbi országos hírvő közművesség.⁷⁴

A néprajzi jelenségek vizsgálata során Orbán világosan látja a művelődési jelenségek és anyagi tényezők közti szoros kapcsolatot. Számtalan esetben mutat rá „a szokások népéletből való kifejlődésé”-re. E helyes, anyagelvű szemléletének köszönhető pl. a torockói bányász életmód és különböző sajátos népi művelődési jelenségek,⁷⁵ vagy a felső-mojecsi havasi juhászat és a szétszórt település, erödszerű építkezés⁷⁶ közti szoros viszony felderítése. E szemlélet érvényesül a népi társadalmi élet különféle jelenségeinek vizsgálatában is. Így a hétfalusi asszonynak a családban betöltött vezető

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Id. Daniel, i. m. 1890. évnél.

⁶⁹ *A Székelyföld leírása* V. 210.

⁷⁰ I. m. VI. 382.

⁷¹ I. m. V. 210.

⁷² I. m. II. 47.

⁷³ I. m. I. 139, 156, II. 78, 131.

⁷⁴ I. m. VI. 139.

⁷⁵ I. m. V. 219.

⁷⁶ I. m. VI. 384.

szerepét azzal magyarázza, hogy a férfiak otthonuktól távoli munkahelyen dolgoznak.⁷⁷ Kimutatja, hogy a szászoknál divatozó „egyke” a vagyon túlzott tiszteletével áll kapcsolatban⁷⁸ s a merev „kaszttrendszer” még a különböző osztályok öltözködését, ünnepeinek rendjét is előírja.⁷⁹ De rámutat a paraszti kultúra osztályvonatkozásaira a szomszédos magyarság (lakodalmi étkek)⁸⁰ és a románság (öltözet)⁸¹ esetében is. Lelkiismeretes kutatómunkája megvédi a hibás túlzásoktól. A barcasági mokány-viseletről helyesen állapítja meg, hogy „a gazda és szolga, vagy a szegény és gazdag öltönye közt a különbséget csak a kelme teszi, szabás és idom ugyanazonos.”⁸² Orbán fontos szerepet tulajdonít a néprajzi jelenségek továbbfejlődésében a szegényparasztságnak, mely annyi sikeres kezdeményezésben jár elől. A művében föl-sorolt, példaként bemutatott leleményes, újító székelyek majd mind ebből a rétegből kerülnek ki.

Orbán Balázs a különböző ajkú népek termékeny együttélésének meggyőződéses híve. A reakció törekvésével szemben, mely „a hon fiait” uszította „egymás és közös érdekük ellen”,⁸³ ő a tudományos adatok birtokában az Erdélyben élő népek közti nagymúltú, természetes és termékeny kapcsolatokra következtet. Ezt igyekszik bizonyítani a történeti adatok felsorakoztatásán kívül a különböző néprajzi jelenségek összevetése, a felkutatott népi táj- és műszókészlet-, helynév-, monda- és közmondás-elemzés segítségével. Udvarhelyszéken egész sor faluról (Oláhfalu, Oroszhegy, Lengyelfalva és Olasztelek) tételezi föl jogosan, hogy más nemzetiségű betelepülők alapították. Erre nem csupán a falvak neve, hanem a helyi szájhagyomány és határnevek alapján is következtet.⁸⁴ A moldvai határszél felé eső falvak betlehemes játékanak pásztornyelve,⁸⁵ a hétfalusi magyarság táncrendjében szereplő körtáncok és páros „oláhtánc”⁸⁶ s az itteni férfiviselet egyes darabjai⁸⁷ alapján helyesen következtet a románsággal való szoros kapcsolatokra. A barcasági magyar női öltözetben és az építkezésben szász hatást észlel,⁸⁸ a torockói bútorfestésben és bányász-műszótárban német „reminiscenciák”-at talál.⁸⁹ Aranyosszék szomszédosságában viszont — szerinte — a régi magyar népi öltözet ment át „sajátszerű módosítással” a románsághoz.⁹⁰ Kimutatja, hogy a magyar népviselet hatott a XVI—XVIII. századi brassói szászok viseletére.⁹¹

⁷⁷ *A Székelyföld leírása* VI. 152—153.

⁷⁸ I. m. VI. 397.

⁷⁹ I. m. VI. 265—266.

⁸⁰ I. m. VI. 150.

⁸¹ I. m. VI. 143.

⁸² Uo.

⁸³ I. m. V. 63.

⁸⁴ I. m. I. 72, 75, 96, 221.

⁸⁵ I. m. II. 156.

⁸⁶ I. m. VI. 148.

⁸⁷ I. m. VI. 142.

⁸⁸ I. m. I. 190, VI. 142.

⁸⁹ I. m. V. 215, 218—219.

⁹⁰ I. m. V. 87.

⁹¹ I. m. VI. 290.

A sokoldalú ismerettel rendelkező tudós figyelmét nem kerülik el a különböző társadalmi osztályok közti művelődési kapcsolatokat bizonyító jelenségek sem. Adatszerűen mutat rá a nemességnek és a polgárságnak a népi műveltség területén megfigyelhető hatására. Például — szerinte — Brassó polgári építészete és viselete nyomot hagyott a környék minden nemzetiségének népi építkezésében és öltözetében, a nemesi udvarházak kapuformái viszont a székely kapuk stílusát⁹² befolyásolták.

Nem mulasztja el a különböző népek, vidékek közti kapcsolatok tanulmányozását sem. Kiemeli Hétfalu, Brassó, Kézdivásárhely és Bereck szekeres kereskedelmének, az örmény és zsidó marhakereskedésnek a jelentőségét, s a nagy távolságokra eljáró hétfalusi, háromszéki és csiki kézművesek és szakmunkások szerepét Erdély, valamint a szomszédos román fejedelemségek közti gazdasági kapcsolatok terén. Rámutat arra, hogy torockói vasművesek szántóföldjeiket környékbeli románokkal műveltetik,⁹³ a barcasági magyar legények kórusa különböző alkalmakkor a falubeli román házakat is fölkeresi.⁹⁴ A román és magyar leányok közös szomorú sorsát örökíti meg a Bodza szorosban lévő „Leánymező” helynév, a hozzá fűződő szájhagyomány és egy gyönyörű népballada.⁹⁵

Helyes szempontokat érvényesít Orbán a népszokások, népköltészeti termékek vizsgálatában is. A karácsonytól farsang végéig tartó ünnepeket és a velük kapcsolatos társas összejövetelek szokását „a télnek munkamentesebb napjai”-val magyarázza.⁹⁶ Ezért maradt fent a bolgárszegi román legények „népünnepe” vagy a hétfalusi magyarok „borica tánca”, habár ez utóbbit már II. József megtiltotta. De „amit a felséges császár méltóztatott parancsolni — jegyzi meg gúnyosan — az mind elhangzott, az mind megsemmisült, a borica pedig még mái nap is fenntartja magát”.⁹⁷ Mint „legrégebbi népköltészetünk virágait és becses nyelvemlékeket” értékeli a lakodalmi menyasszony-búcsúztatókat. A sok változat közlésével a további összehasonlító vizsgálatot szándékszik szolgálni.⁹⁸ Felhívja a figyelmet azokra a jellegzetes „visszabeszélgető” sirversekre,⁹⁹ melyek oly feltűnő rokonságot mutatnak a balladákkal.

Kutatásai során nem mulasztja el a falvak határában lévő helyekkel kapcsolatos regék, mondák följegyzését. A különböző várromokhoz fűződő regék két csoportját különbözteti meg. Figyelemre méltó megállapítása, hogy a különféle mesés alakokkal (óriások, tündérek, ördögök) benépesített romok a székelység megtelepülése előtti időkből származhatnak. A regék másik csoportjában az osztályvonatkozások a hangsúlyozottabbak, s a nép gyűlölete jut bennük kifejezésre egykori elnyomó uraival szemben, kiket

⁹² *Torda város és környéke*. 334.

⁹³ *A Székelyföld leírása* V. 214.

⁹⁴ I. m. VI. 416.

⁹⁵ I. m. VI. 76.

⁹⁶ I. m. VI. 146.

⁹⁷ I. m. VI. 175.

⁹⁸ I. m. V. 79.

⁹⁹ I. m. II. 158.

végül is utolér megérdemelt végzetük. „Igy üldözi a nép bosszúja a zsarnok és kegyetlen emlékét, még a siron túl is.“¹⁰⁰

Orbán Balázs — igen helyesen — az „ethnografus“ hatáskörébe utalja a példabeszédek gyűjtését és vizsgálatát, eredetük magyarázatát.¹⁰¹

A népi szájhagyományok, helynevek, helyszíni szemle, próbaásatások leletanyaga és a történelmi okleveles adatok együttes tanulmányozása eredményeként Orbán Baláznak sikerült a Székelyföldön mintegy 100 pusztafalu helyét meghatározni.¹⁰² Ezzel nagy jelentőségű kezdeményező lépést tett a középkori falukutatások előkészítésére. Sajnos, fáradságos előmunkálata gyümölcsét néprajzi és művelődéstörténeti kutatásunk máig sem láthatta.

Sok más kortársával szemben Orbán nem öncélúan, nem az érdekesség vagy merengés kedvéért tanulmányozta a múltat. A múltból elsősorban az érdekelte, ami belőle örökségként az utódokra maradt, illetve az, ami haladó jellege folytán a jövő demokratikus társadalmát is szolgálhatja. Ilyenformán a múlt tanulmányozása nem homályosítja el valóságát s a valósággal szembeni helyes magatartását. A torockói bányászok kezdetleges körülmények közt végzett nehéz munkája láttán felkiált: „Oh gépészet, jöjjön el a te országod!“¹⁰³ Különbféle szokásokkal kapcsolatban nem mulasztja el föl hívni a figyelmet az „előítéletes néphit“, és a „csudatevések“ káros hatására és leleplezi ezek ellenséges indulatú terjesztőit, haszonélvezőit is.¹⁰⁴ Megállapítja, hogy ezeknek „egyetlen ellenszerük van, a közműveltség terjesztése.“ Ezért is üdvözli oly örömmel némely hagyományos formának új tartalommal való megtöltését; így például a hétfalusi fonók fokozatos átalakulását olvasóegyletekké.¹⁰⁵

Nem is lehet ez másként, hisz Orbánt, a hagyományok buzgó kutatóját a társadalom boldogabb jövőjének tudata lelkesíti munkájában: „A mult azon anyatörzs, melybe jelen s jövő oltóága helyezve van, és hogy ez gondos ápolással egykoron a szabadságnak terebélyes és népboldogságot érlelő fájává fog fejlődni: ez hitem és meggyőződésem...“¹⁰⁶

5

Orbán előtt is voltak íróink, kutatóink, akik érdeklődéssel fordultak a népi élet sajátosságai felé. Az erdélyi emlékirók s utazók munkáiban Orbán munkáját megelőzően másfél század óta találni a népeletre vonatkozó értékes megfigyeléseket, egyre gyarapodó leírásokat. Apor Péter XVIII. század eleji emlékiratában egész fejezeteket szentel a már akkor is „régí“ székely szoká-

¹⁰⁰ *A Székelyföld leírása* I. 150, 158, 173—174. skl.

¹⁰¹ I. m. III. 159.

¹⁰² Anélkül, hogy itt felsorolnók az általa kinyomozott pusztafalukat, csupán e ténnyel bevált kutatómódszerére utalunk. Ebből a szempontból, többek közt, igen tanulságos az aranyosszéki Bolduc nevű usztafalu földértésének módja. (I. m. V. 150.)

¹⁰³ I. m. V. 211.

¹⁰⁴ I. m. II. 16, IV. 57, 77, VI. 140. skl.

¹⁰⁵ I. m. VI. 147.

¹⁰⁶ I. m. I. 235.

sok, öltözet, táplálkozás leírására: Teleki Domokos és Batthyány Vince hazai utazásai ugyancsak telve értékes „népismeii” adatokkal. A népi sajátosságok rendszeres kutatásáról azonban a reformkorszakbeli népköltészeti gyűjtőkig nem beszélhetünk. S bár a lelkes gyűjtők — köztük Kriza János is — a néphagyomány sok kincsét kutatták föl, Orbán Balázs az első, akinek kutatómunkája a népelet, népi műveltség egész területére kiterjedt, és így a néprajz egész tárgykörét felöleli.

Orbán azonban nem elégedett meg a székelyföldi viszonyok egyszerű leírásával. A feltárt jelenségeket a nép oldalán álló tudományos kutató szemével nézi, értékeli és magyarázza. Bár tudatosan törekszik a „nagyobb közönség” érdeklődésének felkeltésére és elbeszélési modora az irodalmi romantika hatása alatt áll, mindez nem gátolja meg, hogy fő művében korának haladó tudományos szemléletét érvényesítse. Ez vezeti számtalan néprajzi jelenség eredete, fejlődése, változása okának és más gazdasági, társadalmi jelenségekkel való összefüggésének helyes felismeréséhez, igaz értékeléséhez.

„A legszentebb szándék- és a legernyedetlenebb szorgalommal, járatlan ösvényen indulván el”, sikerült Orbán Balázsnak a nagy kiterjedésű s a magyar néprajzkutatás szempontjából annyira fontos néprajzi területről, a Székelyföldről oly gazdag néprajzi anyagot összegyűjtenie s ezt a tárgyat jól ismerő kutató annyi értékes észrevételével előadnia, hogy e mű, megjelenésétől kezdve a néprajzkutatók újabb nemzedékei számára lelkesítő példa, s adatgazdagsága és eszmeköltő gondolatai folytán ma is a leghasználtabb erdélyi kézikönyvek közé tartozik.

KÓS KÁROLY